

XIV.

Randers Helligaandshus.

Ved Læge *N. H. Bay.*

Enhver Ting skal have en Ende, ogsaa Diskussionen om Randers Helligaandshus, som maaske allerede har sat Læsernes Taalmodighed paa Prøve. Da der imidlertid blandt afdøde Læge Bays efterladte Papirer fandtes følgende for Kirkehist. Saml. bestemte lille Afhandling, har jeg, efter Opfordring fra kompetent Side, ikke ment at burde nægte den Optagelse her i Tidsskriftet som den afdødes sidste Ord i Sagen; forhaabentlig vil det ikke fremkalde noget Gjensvar, selv om det ikke findes uangribeligt.

H. F. R.

Ved den i dette Binds 2det Hefte afsluttede Beskrivelse af Randers Helligaandshus har Hr. Stiftamtmand Stemann bragt et meget smukt Bidrag til Helligaandshusenes Historie og udvidet vort Kjendskab til Randers Helligaandshus betydeligt. Tidligere var det overordentlig lidt, vi vidste om dette Kloster, og det var ikke forsøgt at samle det, der vidstes, til et Hele; ved at fremdrage nye Dokumenter og ordne hele Stoffet paa en let overskuelig Maade har derfor Stiftamtmand Stemann frembragt et meget smukt og klart Billede af Klosterets Historie. Der er kun et Punkt, hvor Undersøgelserne ikke have bragt det forønskede Resultat, og det er det gamle Spørgsmaal: Hvor har Randers Helligaandshus ligget? Det topografiske Kapitel er meget stedmoderligt behandlet, og Resultatet, som Undersøgelserne naar, er fuldstændig negativt. Den Bygning, som kaldes »Randers Helligaandshus«, dømmes — fuldstændig umotiveret — til at være en middelalderlig Herregaard. Der angives ikke noget bestemt om det Terrain, som Klosteret har indtaget, og Undersøgelserne ende med at antyde den Mulighed, at Klosteret er bleven sløifet ved Slotsmøllens Anlæg, — og den laa ved Østerport, altsaa i den modsatte Ende af Byen.

Ved meget nøie at undersøge de forskellige Udtalelser i Afhandlingen om, hvor Klosteret kan have ligget, finder

man dog to Stedbetegnelser, som nok kunne betegnes som Data. Der angives S. 297, at det ifølge Skjødet af 1527 maa have ligget Vest for Herstrædet, altsaa den Gade, som gaar igjennem Byen fra Nord til Syd; samme Side angives ogsaa, at det ikke kan have ligget ved Nørreport. S. 298 angives der, at det laa umiddelbart indenfor Byens inderste vestlige Grav. Dette maa altsaa betragtes som givet, og vi maa altsaa her have Klosterets Øst- og Vestgrændse. Angaaende Klosterjordens Udstrækning langs Herstrædet skal kun henvises til den i 4. R. 5. B. givne Beskrivelse, som der ikke er noget at forandre ved. Det er i høi Grad sandsynligt, at der, som Stiftamtmand Stemann mener, har været et ældre og et yngre Helligaandshus, men der er ikke nogetsomhelst, der endog kun antyder, at det yngre Hus ikke blev bygget paa samme Terrain som det ældre Hus. Dette bekræftes ogsaa fuldt ud, blandt andet ved Prior Jens Nielsens Brev 1522 om Anlæg af en Gade over Klosterets Grund; denne Gade, som angives at gaa fra Herstræde til Herstræde, kan kun være enten Øster- eller Vester-Kirkestræde med deres respective Fortsættelser. Da Gaden angives at skulle ligge Øst for Klosteret, kan det, som nedenfor skal vises, ikke have været Vester-Kirkestræde, og maa altsaa være Øster-Kirkestræde.

Naar det yngre Helligaandshus saa ifølge Skjødet 1527 sælger en Grund, som ikke kan anbringes andre Steder end mellem Herstrædet (Torvegade) og den nye Gade (Øster-Kirkestræde med Fortsættelse), og der paa denne Grund findes et Stenhus, som Stiftamtmand Stemann selv mener maaske har været det ældre Helligaandshus, og ialfald har været et dengang ikke brugt Kapel, maa det dog vel erklæres for givet, at det Terrain, hvorpaa det gamle Kapel og maaskee det gamle Helligaandshus har ligget, har hørt til det yngre Helligaandshus Grund, at de altsaa have ligget paa samme Terrain.

Angaaende Klosterets Østgrændse, Herstrædet, hersker

der i Stiftamtmand Stemanns Afhandling ingen Tvivl, dets Beliggenhed er sikker nok; Vestgrænsen, Graven og Bymuren, svæver derimod mere i Luften. Der maa altsaa udfindes, hvor denne vestlige Bymur og den langs samme løbende inderste Grav fandtes.

Angaaende Løsningen af dette Spørgsmaal har de sidste Par Aar bragt os nogle meget vigtige Oplysninger, som fuldstændig bekræfter Nøiagtigheden af den i Prior Lauritz Nielsens Brev 1505 givne Beskrivelse. Stiftamtmand Stemann har nemlig i Samlinger for jydsk Topogr. og Hist. offentliggjort nogle Uddrag af Randers Tingbøger, og et af disse er en Synsforretning i 1587 over Bymurens Tilstand. Den Beskrivelse, som findes her, i Forening med de Oplysninger om Stedforhold, som Skattebøgerne give, gjør det muligt at fastslaa aldeles bestemt, hvor Muren har gaaet fra Nørreport til et saakaldt Rondel, et Taarn, som maa have ligget, hvor Baghuset til Matr. Nr. 549 i Snaregade nu ligger. Dengang gik Bymuren ikke længere mod Vest, men ifølge Brevet 1505 gik den dengang til Vesterport, og der siges udtrykkeligt, at Muren langs Klosterets Vestgrændse gik i Retning Nord-Syd. Da Rondeller som Regel anlagdes for at beskytte de Steder, hvor Muren dannede Vinkler, og da det maa betragtes som givet, at Muren ikke har været fortsat længere mod Vest, maa vi altsaa fra Rondellen søge i sydlig Retning, og det viser sig da, at Muren maa have fulgt Vester-Kirkestræde, og at Vesterport altsaa maa have staaet, hvor den vestlige Del af Kirkegade udmunder i Kirketorvet. Paa denne Strækning maatte man altsaa søge Bymuren, og nu er det saa heldigt, at Theori og Praxis mødes, idet der ved Udgravning 1898 af Grunden til Matr. Nr. 376 lige overfor St. Mortens Kirkes Vestgavl fandtes et Stykke Mur fra Middelalderen med to Skydeskaar, som vendte deres smalle Aabning mod Vest, altsaa bort fra Byen. Denne Mur stod 20 Fod Vest for Gadelinien, og fortsætter man Murens Retning mod Nord, træffer man netop Stedet, hvor Rondellen maa have staaet.

Da Vester-Kirkestræde saaledes viser sig at ligge 20 Fod Øst for Muren, omtrent den Bredde, som »Byens Jord« skulde have, altsaa langs Klosterets Vestgrændse, kan det ikke være den Gade, som anlægges Øst for Klosteret, og man maa derfor se fuldstændig bort fra den.

Mellem de to nævnte Gader, Torvegade og Vester-Kirkestræde, laa Klosteret altsaa indtil 1505. Ved den i dette Aar mellem Klosteret og Byen afsluttede Overenskomst fik det »en Deel oc Parth aff deris Byes Vold, Graffue oc Plancher«, som angives at ligge »vesten nest op til vort Closters Gard oc Grwn«. Dette Stykke Jord var en saakaldet »Hovmed« (Homaye), som laa mellem den inderste og yderste Grav, og som siden gav Anledning til den S. 33 nævnte Retssag mellem Randers Hospital og Magistraten, som havde udstykket og solgt det. Det bestod af Terrainet mellem Vester-Kirkestræde, St. Voldgade og Kirkegades vestlige Del, og Helligaandshuset eiede altsaa efter 1505 hele det Terrain, som er angivet i min Artikel i Kirkehist. Saml. 4. R. 5. B. Ved Stiftamtmand Stemanns Undersøgelser er det nemlig nu bevist, at den tidligere Antagelse, at St. Mortens Kirke hørte til Helligaandsklosteret, er rigtig, saa dets Sydgrændse altsaa maa sættes ved Kirkegade. Nordgrændsen maa, som angivet i den tidligere Artikel, have fulgt nuværende Skidenstræde.

Paa dette Terrain ligger den Bygning, vi nu kalde »Helligaandshuset«, og det er unødvendigt her at repetere alle de i min tidligere Artikel fremførte Beviser for Bygningens Authencitet, de ere ikke rokkede og staa alle ved Magt endnu. Her skal kun henledes Opmærksomheden paa, at Stiftamtmand Stemann i Anmærkningen S. 298 siger, at Intet i dens Indretning tyder paa et Kloster og Hospital. I den Beskrivelse af Helligaandshusenes Indretning, som findes S. 301 og flg., angives der, at der skulde findes en stor Sygesal, som Regel med tilstødende Kapel, Refectorium og Kapitelsal, Klædekammer, Skrivestue og Bibliothek. Ved Restaureringen af Randers Helligaandshus viste det sig, at

der paa 1ste Sal havde været en stor Sal, hvor der paa Væggen var malet forskellige (ukjendelige) Adelsvaabener, og at der Syd derfor maa have været et stort Rum, som ikke havde denne Decoration. I Stueetagens Sydende fandtes det prægtige store Værelse med den karakteristiske Terningdekoration foruden Plads til mange flere Værelser. Det kan da ikke nægtes, at man her paa 1ste Sal gjenfinder Sygesalen med det tilstødende Rum, som kan have afgivet Plads til Kapel. Det smukke Værelse i Stuen er et meget passende Refectorium, o. s. v., saa den Udtalelse, at Intet i Indretningen tyder paa et Helligaandshus, synes noget overdreven; de i Muren fundne Klosetter ere ogsaa meget karakteristiske.

Den »Rende«, som nævnes i Tillæg 7, S. 39, og som løb langs Østsiden af St. Mortens Kirkegaard gennem lille Kirkestræde, er vel den samme Rende, som omtales i Brevet 1505, og den Indvending, som gjøres S. 298, Anmærkn. 2, at Afløbet fra Stegerset til Graven er »umuligt«, bortfalder, naar man ved, at Graven gik udenfor Bymuren lige ved Klosterets Vestgrændse, altsaa meget bekvemt for Afløbet.

Den Meddelelse, som findes S. 308 om Helligaandshusets Kirkegaard, at der ikke er funden Begravelser i Byens vestlige Del, og at denne Kirkegaard derfor maa antages at have ligget udenfor Gravene, er ikke rigtig. Der er ganske vist ikke paa den Grund, hvor det i 1527 solgte Kapel maa antages at have staaet, fundet nogen Begravelse; her fandtes ved Udgravning af en Kjælder 1899 den naturlige Grusbund uforstyrret lige under det nuværende Hus; derimod er der lige Nord for Helligaandshuset, c. 35 Alen fra dets Nordgavl, ved Gravning i Kjælderens til Matr. Nr. 557 fundet en Kirkegaard. Der fandtes en Mængde Skeletter liggende i Retning Øst-Vest 7 Fod under Gadens Niveau, lige paa Grændsen af Gruslaget og det sorte Muld. Der er ved disse Begravelser konstateret det interessante Factum, at alle Skeletterne i dette Lag havde tilhørt ældre

Mænd; det først fundne Skelet havde tilhørt en Krøbling, idet begge Laarben vare stærkt spiralformet krummede og meget fortykkede i deres nederste Ende; et andet Laarben viste, at Knæet havde været deformeret og ikke kan have fungeret normalt. Disse to Skeletter have altsaa tilhørt vanføre Mennesker, netop saadanne, som man kan antage have været optagne i et Helligaandshus. Omtrent 2 Fod over dette Lag fandtes 2 Skeletter af yngre Personer, det ene endog af en Dreng, som altsaa maa være begravet senere. Omtrent 10 Fod fra Muren mod Hovmeden fandtes Rester af et svært Stendige og paa Nordsiden af dette ind imod Helligaandshuset fandtes ingen Begravelser, men Fylden var stærkt blandet med Dyreknogler. Lige ved den nordlige Ydermurs Østende afdækkedes Hjørnet af en Bygning, muret med slaaet Kalk af Munkesten i Munkeskifte og med en Sokkel af Granitkvadere. Denne Bygning maa have staaet, hvor nu Hovmeden findes, men dens øvrige Forhold er det forbeholdt Fremtiden at udfinde. Her kan altsaa kun konstateres, at der Nord for det nuværende Helligaandshus er funden Grundvolden af en grundmuret Bygning, at der c. 8 Fod Nord for den rimeligvis har staaet et Stendige, og at der mellem dette og Skidenstræde — Helligaandsklosterets Nordgrændse — er fundet en Kirkegaard.

Denne lille Skildring af Helligaandsklosterets Topografi er jo egentlig kun en Gjentagelse af den i 4. R. 5. B. givne, den er kun nu given med større Sikkerhed, da man dengang ikke kjendte den vestlige Bymur og Kirkegaarden. Der er i Stiftamtmand Stemanns sidste Afhandling ikke fremført noget, som kan rokke ved de dengang anførte Grændser eller ved det Bevis, som er ført for, at det er det oprindelige Helligaandshus, som vi — saa vidt muligt — have ført tilbage til dets oprindelige Skikkelse.
